

УДК 378.358.84.001.4.658

**СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК У КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ
ТЕХНОГЕННИХ Й ЕКОЛОГІЧНИХ НЕБЕЗПЕК**

**SOCIAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE PREVENTION OF
THE TECHNOGENIC AND ECOLOGICAL DANGERS**

Віра КУЦЕНКО,

*доктор економічних наук,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування та
сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ*

Vira KUTSENKO,

*Doctor in Economics,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and
Sustainable Development of the National
Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv*

Олена ГАРАЩУК,

*доктор економічних наук,
Державна інспекція навчальних
закладів України, Київ*

Olena GARASHCHUK,

*Doctor in Economics,
State Inspection of Educational
Institutions of Ukraine, Kyiv*

Ганна ЄВТУШЕНКО,

*кандидат економічних наук,
Університет державної фіскальної
служби України, Ірпін*

Hanna YEVTUSHENKO,

*Candidate of Economic Sciences,
University of State Fiscal Service of
Ukraine, Irpin*

Обґрунтовано, що стан довкілля в Україні залежить від комплексу чинників техногенного, природного, соціального та інших видів, негативний вплив яких спричиняє безліч небезпек для людини, у тому числі соціальні проблеми. Виявлено, що наразі значна частина населення держави зайнята на роботах зі шкідливими умовами праці. Найбільшим техногенним фактором формування небезпек в Україні визначено катастрофу на Чорнобильській атомній станції. Крім того, наша держава посідає одне з перших місць у світі за обсягом промислових відходів. Тому особливу увагу приділено, з одного боку, захисту населення від негативного впливу різного виду небезпек, у тому числі за рахунок соціального розвитку, соціального захисту, зниження рівня безробіття, а з іншого – запобіганню надзвичайних ситуацій шляхом активного впровадження сучасних технологій виробництва, новітнього обладнання, що, у свою чергу, сприяє економічному зростанню і підвищенню рівня добробуту населення. Зазначено, що високий добробут – це шлях до реалізації функцій держави з попередження техногенних й екологічних небезпек.

Ключові слова: *соціальний розвиток, соціальний захист населення, соціальна безпека, техногенна безпека.*

It is emphasized that in Ukraine there are many factors of anthropogenic, natural, social and other kinds that negatively affect the state of the environment,

create many dangers for man, including social problems. In our country today, a significant part of the population is engaged in work with harmful working conditions. It is noted that the most significant technogenic factor in the formation of hazards in Ukraine was the catastrophe at the Chernobyl nuclear power plant. In addition, our country occupies one of the first places in the world in terms of industrial waste. As a result, the ecological danger in Ukraine is ten times higher than, say, in the UK or Germany. Therefore, special attention is paid to the following points. On the one hand, the protection of the population from the negative impact of various hazards, including social development, social protection of the population, a reduction in the level of unemployment; And on the other – to prevent emergencies due to the active introduction of modern technologies in production, the latest equipment, which, in turn, leads to economic growth, to the welfare of the population. It is noted that the high welfare of the population is a way to realize the functions of the state in the prevention of man-made and environmental hazards.

Key words: *social development, social protection of the population, social security, man-caused danger.*

*«Лише після того, як буде зрублене останнє дерево,
Лише після того, як буде піймана остання риба,
Лише після того, як буде отруєна остання річка,
Ви нарешті усвідомите, що гроші не їстівні»*

Індійське пророчтво

Постановка проблеми. В Україні нині суттєво знизився рівень життя населення, що виявляється, зокрема, у послабленні його соціальної захищеності та зростанні числа безробітних. Крім того, велика частина населення зайнята на роботах зі шкідливими умовами праці. Одночасно на території нашої держави почастишали техногенні аварії та екологічні катастрофи, котрі спричиняють суттєві економічні й соціальні втрати [1]. Зазначене обумовлює необхідність дослідження проблеми соціальної та екологічної й техногенної безпеки в єдиному контексті.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На території України останнім часом спостерігаються техногенні аварії, екологічні катастрофи, що призводять до значних економічних та соціальних витрат [1]. Саме тому дослідженню причин їх виникнення, шляхів зменшення негативних впливів на довкілля присвятило свої роботи багато науковців і практиків, серед яких варто виділити: Л. Абалкіна, І. Алошина, В. Бахарева, Т. Борецьку, Н. Винниченка, С. Губіна, А. Ілларіонова, Т. Кир'язову, А. Качинського, А. Колосока, А. Колота, Г. Михальченка, А. Павленка, А. Паторкіна, С. Самусенко, В. Сенчагова, С. Сердюка, Т. Хміль, В. Шмандія та інших.

В основу оцінки соціальної безпеки ними покладено фундаментальні принципи, зокрема:

- динамічний, згідно з яким структура і склад показників соціальної безпеки, їх критичне (порогове) значення можуть переглядатися із зміною макроекономічних трендів, стратегічних пріоритетів, цілей, завдань на національному та регіональному рівнях;
- цільовий, що базується на стратегічних пріоритетах гарантування соціальної безпеки;

- комплексний, котрий передбачає системний аналіз показників соціальної безпеки, тобто зіставлення з органічними значеннями і в контексті змін, а також у структурі взаємозв'язків показників. Для цього застосовується інструментарій трендового й багатомірного статистичного аналізу;
- граничних значень, відповідно до якого фактичне значення показників соціального розвитку техногенних й екологічних небезпек порівнюється з граничним, що дає змогу виявити реальні соціальні загрози, тощо.

Мета статті – пошук шляхів зниження негативного впливу техногенних й екологічних небезпек на соціально-економічний розвиток, забезпечення життєдіяльного середовища людини на основі аналізу та оцінки нинішнього стану цих небезпек, що сприятиме створенню ефективного механізму їх попередження.

Виклад основного матеріалу. Розвиток соціальної сфери в усьому світі визнано вагомим чинником економічного зростання, підвищення рівня добробуту населення. Важливим інструментом останнього є соціальний захист громадян. Це підтверджують Компендіум Європейської статистичної комісії (Statistical Requirements Compendium, 2009 edition), а також дані європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROC), основне завдання яких полягає в забезпеченні всебічного та послідовного опису зазначеної системи. При цьому соціальний захист характеризується тим, що:

- охоплює різні види допомоги відповідної системи та їх функціонування;
- пристосований для забезпечення порівнянності на міжнародному рівні;
- узгоджується за своїми основними концепціями з іншими статистичними наборами даних, зокрема національними рахунками [2].

Згідно із статистичними даними, досить часто техногенні чи природні катастрофи призводять до загибелі або інвалідності населення. Саме тому важливо забезпечити його соціальний захист. Варто зазначити, що кількість тих, хто його потребує, в Україні постійно зростає: якщо на початку 90-х рр. налічувалося, наприклад, 3 % інвалідів, то нині – більше ніж 5 %.

При цьому важливо не лише надати їм певну фінансову чи матеріальну допомогу, а й залучати до активного суспільного життя, створивши безперешкодне середовище для цієї категорії населення, забезпечивши активну взаємодію державних органів і громадських організацій щодо розв'язання їхніх проблем. Останнім часом в Україні запроваджується досвід багатьох держав, який передбачає здобуття знань неповносправними дітьми спільно зі здоровими, що значною мірою сприяє інтегруванню інвалідів у середовище здорових ровесників, а останнім – ставати більш милосердними.

Найбільшим техногенним чинником у цьому контексті вважається Чорнобильська катастрофа, у результаті якої значна частина постраждалого населення набула інвалідності й потребує від держави не лише матеріальної допомоги, а й особливого планування житла, облаштування під'їздів, громадського транспорту, робочого місця тощо. Так, у багатьох країнах світу створені умови для працевлаштування інвалідів. Зокрема, у США зайнято 29 % таких громадян, Великобританії – 40, Італії – 55, Швеції – 60, Китаї – 80, а в Україні – 20 % [3].

Як відомо, соціальний розвиток сприяє соціальному захисту населення, основні принципи якого закладені в Конституції України, де зазначається, що найпріоритетнішим обов'язком держави є захист життя людини. Громадяни мають право на захист свого життя та здоров'я від аварій, катастроф, пожеж, стихійних лих, інших небезпечних ситуацій. Наразі найбільшу небезпеку становить ядерна, хімічна та бактеріологічна зброя. Допоки існують її арсенали, доти над людством тяжітимуть небезпеки глобальних масштабів, а саме воєн. Зауважимо, що в історії людства відомо лише 7 і 100 мирних років. Щодо кількості людських жертв від воєн, то вона не порівнювана з іншими небезпеками. Соціальний захист громадян включає право на його забезпечення у разі повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності або годувальника, безробіття від незалежних від них обставин, а також у старості й інших випадках, передбачених законодавством. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення. При цьому пенсії, інші види соціальних виплат і допомог, що є основним джерелом існування, мають гарантувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [4].

В Україні як у сфері матеріального, так і нематеріального виробництва існує безліч небезпек, що негативно впливають на людину. Потенційними джерелами цього є явища, предмети, які не відповідають умовам життєдіяльності громадян. Зокрема, значна кількість населення зайнята на різних роботах зі шкідливими умовами праці (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості працівників України, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, по роках*

Вид економічної діяльності	2014		2016	
	Тис. осіб	Частка від облікової кількості штатних працівників, %	Тис. осіб	Частка від облікової кількості штатних працівників, %
Усього	1189,5	29,5	1040,5	26,0
Сільське господарство, надання пов'язаних із ним послуг	37,0	8,7	39,4	11,2
Промисловість	912,2	35,8	670,7	35,3
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	297,6	71,3	158,0	68,7
Переробна промисловість	450,3	27,7	365,8	29,2

*Джерело: [8].

Незважаючи на те, що загалом в Україні кількість зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці та їх питома вага поступово зменшуються, у сільському господарстві, сфері надання пов'язаних із ним послуг, а також переробній промисловості зростає частка працюючих у шкідливих умовах (табл. 2).

Умови праці в окремих видах економічної діяльності,
за станом на початок 2016 р.*

Вид економічної діяльності	Кількість штатних працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці		Із них зайняті в умовах підвищення гігієнічних нормативів зі шкідливими виробничими факторами	
	тис.	частка від облікової кількості, %	тис.	частка від облікової кількості, %
Усього	1040,5	26,0	10,2	0,3
Сільське господарство та надання пов'язаних із ним послуг	39,4	11,2	3,9	0,3
Промисловість	670,7	35,3	10,8	0,5
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	34,7	35,3	15,0	0,3

* Джерело: [5].

До речі, серед таких умов найчастіше спостерігається перевищення гігієнічних нормативів зі шкідливими виробничими факторами, зокрема щодо мікроклімату, барометричного тиску тощо.

Усі ці категорії працюючого населення потребують не лише соціального захисту, але й підвищення їх добробуту. Термін *добробут населення* є відносним і розглядається нами як можливість задоволення його потреб, що змінюються в часі та просторі. Кінцевою метою зростання добробуту є створення кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності, таких умов життя, в яких він добре почувається, може фізично й розумово розвиватись, реалізувати свої здібності.

Високий добробут населення сприяє реалізації превентивної, запобіжної функції, захищаючи особу, сім'ю від зниження життєвого рівня, спричиненого, як уже зазначалось, не лише інвалідністю, але й безробіттям, старінням, хворобою тощо. До речі, багато міжнародних інституцій вивчають ці проблеми. Зокрема, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає показники його стану і доступність до послуг у медичній сфері, а у співробітництві з Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) – показники харчування та недоїдання; Міжнародною організацією праці (МОП) – у сфері контролю за зайнятістю і безробіттям. У програмі розвитку ООН (ПРООН) використовується індикатор розвитку людини, що базується на таких компонентах, як реальний дохід на душу населення, середня тривалість життя, що прогнозується на момент народження, та рівень освіти.

Водночас практика свідчить, що для виявлення зв'язку зазначених показників із зменшенням негативного впливу техногенних і природних небезпек потрібно постійно здійснювати відповідний моніторинг, у тому числі соціальних змін, зокрема показників матеріального добробуту населення, якості життя і умов його проживання, фінансового забезпечення соціального розвитку, стану й охорони здоров'я населення, його освітнього рівня, стану екологічної безпеки тощо [6].

Саме зазначені показники переважно використовуються з метою

соціального захисту населення від впливу небезпек техногенного і природного походження, а також як найбільш вагомими характеристики соціальних небезпек у розвитку суспільства та держави. Водночас за результатами їх дослідження можна здійснити моделювання певної прогнозованої ситуації щодо можливого соціального розвитку держави й суспільства як на найближчу, так і довгострокову перспективу.

У свою чергу, на них впливають темпи зростання (зниження) валового внутрішнього продукту, інфляції, величини та дефіциту бюджету, якості життя, інтегрованості вітчизняної економіки у світову, корупції в країні та тіньової економіки, стану довкілля тощо.

Нинішній стан навколишнього природного середовища в Україні не може задовольнити потреби як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Ще в радянський час на території України, що становила 2,7 % від площі колишнього Союзу, було розміщено 27 % економічного потенціалу, понад 40 % військово-промислового комплексу, а рівень забрудненості у шість разів перевищував середній показник в СРСР.

Наразі спостерігається екологічне забруднення Азово-Чорноморського басейну, рік і річок, інтенсивне розширення несприятливих економічних зон. Особливу тривогу викликає стан Дніпра, у басейні якого проживає 24 млн населення і сконцентровано 45 % загального обсягу промислового потенціалу. За визначенням вітчизняних і зарубіжних фахівців з економічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища, Україна посідає одне з перших місць у світі за обсягом промислових відходів. Рівень екологічної небезпеки в нашій державі у 33 рази перевищує показник Великої Британії та у 25 разів – Німеччини, адже на її території розміщено 19 найбільш катастрофічно небезпечних об'єктів, а саме: чотири діючих атомних електростанції (13 реакторів), ЧАЕС з об'єктом «Укриття», шість гідроелектростанцій зі штучними морями, вісім вибухонебезпечних звалищ тощо.

Тому вкрай важливим завданням є реалізація заходів щодо профілактики небезпек, витрати на які завжди окуповуються. Надзвичайні ситуації техногенного характеру виникають тоді, коли технологічні процеси виходять із-під контролю людей. За цих умов зростає ймовірність техногенних аварій, незважаючи на активне використання останнім часом сучасного обладнання на виробництві, зокрема комп'ютерних мереж (табл. 3).

Разом із тим унаслідок розвитку техногенної сфери значну частину свого життя людина проводить в умовах закритих приміщень, що негативно впливає на стан її здоров'я та часто призводить до виникнення надзвичайних ситуацій. Тому вкрай важливо забезпечити запобігання таких ситуацій, що, на наш погляд, передбачає:

- вжиття заходів, спрямованих на регулювання техногенної безпеки;
- завчасне (превентивне) реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації на основі результатів здійснюваного моніторингу, експертизи, прогнозів перебігу небезпечних подій;
- розробку та впровадження чіткої державної політики у сфері гарантування безпеки і захисту населення від негативних наслідків техногенних катастроф тощо.

Показники використання комп'ютерів та Інтернет-мережі на підприємствах,
2014–2015 рр., %*

Показник	Частка підприємств, обладнаних комп'ютерами, від загальної кількості обстежених				У тому числі з доступом до мережі Інтернет			
	усього		з них здійснювали електронний обмін даними		усього		з них мали веб-сайти	
	2014	2015	2014	2015	2014	2015	2014	2015
Усього	93,4	95,2	97,4	98,0	33,6	45,0	84,0	87,7
У тому числі у сфері професійної, наукової та технічної діяльності	96,3	97,5	97,5	98,2	42,3	55,4	83,5	86,9

* Джерело: [7].

Реалізація зазначеного потребує ефективного управління системою попередження техногенних й економічних небезпек, соціальним захистом перш за все молоді, зокрема пом'якшенням негативного впливу безробіття, працевлаштування випускників навчальних закладів, тобто тих, хто починає свою трудову діяльність. Останньому сприятиме:

- створення бізнес-школ з метою розвитку підприємницької активності та підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці;
- організація ярмарків вакансій для молоді, яка завершує навчання в різних закладах;
- здійснення роботи з профорієнтації молоді (тестування учнів старших класів для виявлення їхньої професійної спрямованості). В цьому контексті заслуговує на увагу досвід Німеччини, де створюються спеціалізовані навчально-виробничі об'єкти, на яких молодь отримує робоче місце і навички цивілізованого виживання в суспільстві, тим самим знижуючи в подальшому рівень безробіття. Звичайно, це потребує збільшення соціальних видатків на утримання безробітних, спричиняє соціальну напруженість, негативно впливає на кваліфікацію та подальші життєві перспективи безробітних. В Україні спостерігається скорочення тривалості безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до їх загальної кількості). Цей показник не повинен перевищувати 25–30 %, проте сьогодні він становить понад 45 %;
- проведення профорієнтаційного дня, протягом якого випускники зустрічаються з представниками не лише навчальних закладів, а й підприємств;
- підготовка та поширення матеріалів для практичного використання у профорієнтаційній роботі.

Для успішного здійснення цих заходів, як свідчить практика, необхідно дотримуватися певних принципів, зокрема: верховенства норм чинних законів; збалансування суспільних інтересів на тлі державних та особистісних; взаємної

відповідальності всіх членів суспільства перед державою і навпаки. Особливо це важливо нині, в умовах тривалої економічної кризи в Україні, різкого падіння рівня життя, недосконалості законодавства, що призводить до зростання злочинності.

Висновки. Гарантування й підтримка соціальної безпеки в державі та суспільстві на тлі техногенно й екологічно небезпечних ситуацій можливі лише за умови здійснення постійного моніторингу розвитку соціальної ситуації. Особливе значення матимуть питання поєднання процесів розробки стратегії політики соціальної безпеки та відповідних рішень на державному рівні, які сприятимуть попередженню виникнення техногенно-екологічних небезпек.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національний класифікатор України. Класифікатор надзвичайних ситуацій : ДК 019:2010 [Чинний від 01.01.2011 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ST001982.html.
2. Михальченко Г.Г. Шляхи удосконалення соціального забезпечення населення / Г.Г. Михальченко // Економіка і регіон. – 2012. – № 3(34). – С. 175.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp>.
4. Малик К. Законодавчі колізії страхування / Р. Малик // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 230(4136) (10 грудня). – С. 6.
5. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистики України. – К. : Консультант, 2016. – С. 103.
6. Концепція основи державної політики України // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 21–22. – С. 11–12.
7. Статистичний щорічник України за 2016 рік / Державна служба статистики України. – К. : Консультант, 2017. – С. 439.

REFERENCES

1. ligazakon (2010). *National qualifier Ukraine. Classification of emergencies. DK 019: 2010, valid from 01.01.2011*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ST001982.html
2. Mykhal'cenko, H.H. (2012). *Shlyakhy udoskonalennya sotsialnoho zabezpechennya naseleण्या* [Ways to improve social welfare of the population]. *Ekonomika i rehion*, 3(34), 175 [in Ukrainian].
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp>.
4. Malik, R. *Zakonodavchi kolizii strakhuvannia* [Legislative insurance collisions] *Uryadovyy kuryer* (2009), 230(4136), 10 December, 6 [in Ukrainian].
5. *Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015] (2016). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
6. (1997). *Kontseptsiya osnovy derzhavnoy polityky Ukrainy* [The concept of public policy fundamentals Ukraine]. *Uryadovyy kuryer*, 21-22, 11-12 [in Ukrainian].
8. *Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016] (2017). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].